

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

Тамара Демченко

ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ – З УКРАЇНОЮ В СЕРЦІ

Рецензія на роботу Валентини Піскун «Політичний вибір української еміграції (20-і роки ХХ століття)»: Монографія. - К.: МП «Леся», 2006. - 672 с.: іл.»

Попри наявність низки праць про долю української еміграції, добре відомих спеціалістам, рівень поінформованості суспільства з даної проблеми загалом низький. Не буде перебільшенням констатувати, що абсолютна більшість громадян навіть з вищою освітою не володіє елементарними знаннями з даного питання. Саме в цій галузі донині панують примітивні уявлення, сформовані зусиллями радянської пропаганди про «українських буржуазних націоналістів» або ж міщанські уявлення про «райське життя» за океаном. Програми з історії України для історичних факультетів не передбачають цілісного вивчення історії формування та побутування діаспори, відсутні, як правило, й відповідні факультативні курси. Засоби масової інформації не часто пропонують аналітичні передачі, а вже наукові видання (тим паче сучасних авторів) можна перелічити на пальцях однієї руки. Тому поява великої за обсягом монографії, забезпеченої необхідним довідковим матеріалом, прекрасно підібраними ілюстраціями, є справжньою подією, значення якої виходить далеко за межі власне наукових кіл. Тож відразу зауважимо, що її може із користю для себе прочитати будь-який громадянин, який має нахил до гуманітаристики взагалі і цікавиться історією України ХХ ст. зокрема. Прозорий, зрозумілий стиль викладу навіть складних проблем робить цю книжку доступною для читача без спеціальної підготовки. Ми вбачаємо у цьому безумовну перевагу, оскільки історичні монографії повинні все-таки сприйматися суспільством на іншому рівні, ніж праці, скажімо, з вищої математики або молекулярної фізики.

Повертаючись до суто наукового аналізу роботи В.Піскун, зазначимо, що, на нашу думку, її вирізняє вдала спроба показати феномен еміграції як повноправне явище української історії, а не якесь відхилення, що розвивалося на маргінесі великого шляху, а по-друге, розглядати його як складову частину політичного життя всієї України.

Метою дослідження стало з'ясування кризь призму конкретних доль майже 200 активних учасників Української революції, а потім політичних емігрантів - репрезентантів приблизно сотисячного загалу (свідомо називаємо найменше із вказаних чисел) української еміграції, причин, які зумовили їхній політичний вибір. Власне, стратегічний вибір був у них один - всі вони прагнули служити українській ідеї, зберегти національну ідентичність, продовжувати політичну боротьбу, кінцевою метою якої проголошувалася Українська незалежна держава. Проблема полягала у правильному виборі тактичних засобів - до якого із організованих за кордоном центрів прилучитися, межі допустимого компромісу у відносинах з іноземними державами, які надавали політичний притулок, і нарешті, найболючіша проблема: ставлення до радянської України - УСРР. До аналізу цих проблем дослідниця підійшла з повною відповідальністю, запропонувавши визначення понять «громадянська позиція», «політичний вибір» (с. 12) *.

Перший розділ монографії традиційно присвячений історіографії та джерельній базі дослідження. Починаючи від однієї з перших узагальнюючих праць - статті, яка була написана С.Петлюрою (с. 19), і закінчуючи доробком сучасних вчених, котрі досліджують історію української діаспори та іншу проблематику, тісно пов'язану з предметом дослідження, автор проаналізувала все більш-менш значиме, що з'явилося в цій царині упродовж 80 років. Це спостереження підтверджує ретельно підготовлений список літератури, який нараховує загалом понад 300 позицій, включно з назвами опрацьованої періодики.

Очевидним досягненням автора є не просто широке впровадження цілої низки документів, але й особлива розкутість у поведженні з ними, що досягається, без сумніву, великим досвідом, здатність вилучити зі, здавалося б, простого папірця глибокий історичний зміст. Це спостереження конкретно стосується доречного використання паспортів різних типів, якими користувалися українці в чужих світах. Тут доречно привернути увагу до тих питань, котрі не часто потрапляють в поле зору дослідників: не скільки і не тільки виживання, а легалізація людини турбували емігрантів. Аналіз таких документів, як «нансенівські паспорти», посвідчення особи, котрі видавали українські уряди в екзилі наочно проілюстрували не просто складність процесу імплантації, але й непоодинокі (і досить часто успішні) спроби ідентифікувати себе як громадян українських держав. Відчувається, що цей чинник - збереження українського ідентити - найбільше цікавить автора, бо виступає прямою ознакою політичного вибору тієї чи іншої постаті. Хоча й прийняття громадянства країни, що надала притулок, - не завжди можна трактувати як «зраду» української справи, бо об'єктивні обставини досить часто виявлялися сильнішими за суб'єктивні наміри.

Особливою достовірності і так би мовити шарму надають роботі численні посилання на джерела особового походження: мемуари, щоденники, листи. Небагато можна назвати публікацій, на сторінках яких так часто і влучно використовувалися б спостереження і застереження, думки і роздуми, іронічні зауваження, висновки і засновки Є.Чикаленка, В.Винниченка, С.Єфремова, Є.Онацького, М.Шаповала, М.Чеботаріва, С.Русової, Н.Суровцової та інших корифеїв української політичної еліти, які водночас стали і героями книжки, і об'єктом наукового дослідження.

Взагалі все фактографічне багатство і висновки п. Піскун, що викладені у двох наступних розділах монографії: «Процес натуралізації та соціальні адаптації українських політичних емігрантів у країнах поселення» та «Громадянська позиція українських лідерів: особливості вияву та вплив на політичний вибір» (500 сторінок тексту), можна звести до аналізу концептуально важливих факторів, що різною мірою, але впливали на формування політичного вибору суспільно активних представників української еміграції.

По-перше, це - поразка Української революції, яка породила власне й саму еміграцію як суспільно-політичний феномен, зумовила суперечливий і надзвичайно складний комплекс особистих переживань, який потужно позначився на настроях і сприйнятті груп емігрантів; по-друге, позиція іноземних держав («країн поселення») та впливових міжнародних організацій, наприклад, Ліги націй; по-третьє, постійне втручання більшовицької Росії, потім СРСР у життя емігрантських кіл; по-четверте, суперечливості в середовищі самої політичної еміграції; по-п'яте, специфічні риси характеру лідерів окремих груп, політичних напрямків та партій.

Почнемо з останнього. На нашу думку, п. Піскун вперше проаналізувала в форматі однієї роботи і за наявності чітко окресленого критерію світоглядну еволюцію корифеїв українського руху, причому включила до розгляду і діячів так би мовити другого плану. Зокрема, цікавим вийшов нарис про членів Директорії, молодих прибічників М.Грушевського - «грушев'ят». Або взяти стислу і влучну характеристику дипломатичного представника ЗУНР в Австрії Миколи Василька: «Він вирізнявся не тільки тим, що мав зв'язки в австрійських урядових колах і часто впливав на ухвалення рішень, а й тим, що свої власні кошти вкладав у загальноукраїнську справу. Мав дружні контакти із західноукраїнськими діячами і з урядом УНР» (с. 202 - 203).

Звичайно, в українській історіографії уже здійснювалися спроби піддати ретельному аналізу сукупність поглядів та вчинків тих чи інших осіб. Важливо підкреслити, що у даній роботі вони трактуються, як різні грані однієї цілісності - української політичної еміграції. При цьому автор концентрує увагу не на розходженнях, а на тих базових

ознаках спільності, які об'єктивно зближували різні відтинки політемігрантських кіл. За основу спільності взято відповідність ідеалу, що викристалізувався у горнилі революційних років, - Українській національній самостійній державі. Саме цим фактором визначалися ступінь зближення і підпорядкування урядовим та громадсько-політичним колам країни-осідку, і прихильності чи відпорності до більшовицьких загравань, і, зрештою, нетерпимість або ж нейтральне ставлення до «інакодумців» у власному середовищі. Здається, виходячи з цього матеріалу, можна вивести закон оберненої пропорційності: чим більше сил, часу, коштів, організаційних зусиль віддавали справі боротьби за Україну, тим менше зважали на матеріальні труднощі, внутрішні антипатії та плітки, і навпаки. Авторка намагалася дотримуватися об'єктивності в оцінках своїх героїв, але відчувається, що її симпатії на боці діяльного, переконаного у своїй правоті С.Петлюри. Він дістав таку характеристику: «Це, беззаперечно, неординарна особистість, котра творила історію, перемагала і була переможеною у боях із більшовиками, у протистоянні військовій силі противника, але так і залишилася нездоланною духом і плинністю часу. Більше того, його смерть від руки більшовицького вбивці сконцентрувала зусилля українців на необхідності продовження боротьби за українську державу в нових умовах» (с. 368).

Справедливості ради треба відзначити, що в цілому українська державницька еліта виявилася не готовою, щоб відповісти на виклики своєї доби і вибороти національну державу, але важко не погодитися з автором, що її спроби протистояти несприятливим умовам були гідними.

Це підводить нас до четвертого з вищеназваних факторів - суперечок у таборі емігрантів. Останнім часом тільки лінивий не згадує про цю застарілу українську болячку (там, де два українці - три гетьмани), і, можливо, тому В.Піскун, на нашу думку, правильно вчинила, що не приховуючи і не затушовуючи розбіжностей внутрішнього характеру, показала, що вони не відігравали й не могли відігравати вирішальної ролі у ситуації з українським питанням. У будь-якому випадку навіть за умови виключної однастайності дій українських емігрантських кіл, загальноєвропейська ситуація складалася не на їхню користь.

Одним з найчіткіше окреслених, потужних за інформаційним наповненням та актуальних за своїм ідейним спрямуванням став сюжет про постійну присутність радянської Росії в житті політичних вигнанців. Спочатку військові сили, що утримувалися в таборах інтернованих, турбували радянську владу, яка особливо боялася, що їх використають на підтримку масових селянських повстань. Згодом усе більшу небезпеку почали відчувати від політичних об'єднань і акцій емігрантів. Для применшення загрози в Радянському Союзі не гребували ніякими засобами. Незважаючи на скрутне внутрішнє становище, партійні та державні органи вкладали великі кошти у заходи по розкладу політичної еміграції (у монографії наведені переконливі приклади, вилучені з досі не відомих архівних документів). Так закладалися основи курсу, коли СРСР брав на себе «почесний обов'язок» надавати «інтернаціональну допомогу» деструктивним елементам всюди, де вимагали його геополітичні інтереси.

Автор поєднала в єдине ціле цілу низку реальних кроків більшовицького режиму по знешкодженню чільних діячів еміграції: від «повернення» Ю.Тютюнника внаслідок добре розробленої та проведеної чекістської операції та метань отамана Мордалевича, до зусиль радянських дипломатичних представників (переконливо відтворена діяльність у цьому плані Ю.Коцюбинського, О.Шумського та інших майбутніх жертв сталінщини) по звабленню реальних й потенційних противників до відмови від боротьби та організації повернення до батьківщини, як завершального етапу «розкаяння» та визнання нездоланності більшовизму. Ретельний аналіз публіцистики та епістолярію М.Грушевського доби еміграції - найвизначнішої постаті серед численних «поворотівців» - дозволив авторці виділити декілька важливих ланок у довгому ланцюзі причин, які зумовили повернення патріарха українського руху до УСРР. У листі до М.Шаповала та М.Шрага від 10 липня 1920 р., зокрема, йдеться про те, що «українські народники були завжди федералістами і противниками централізації, і се позиція також с.-р., самостійність накинута нам обставини і з сим гаслом до певної міри треба рахуватися. Ми раді будемо, коли хід революції дасть змогу ввести Україну в склад ширшої федерації соціалістичних радянських республік, цілої Європи чи значної частини, але ми рішучо проти того, щоб Україна була в якій-небудь формі, провінцією

чи кольонією Московщини» (с. 345 - 346). Крім небажання відмовитися від ідеї федерації, зіграла роль і «теорія «татарських людей», яку виокремив у своїх мемуарах М.Ковалевський, а автор монографії довела до логічного висновку: «Проте доктринально М.Грушевський уже не зміг випередити час, він йшов услід за ним, його вели тією ж «татарською дорогою», але модернізованими засобами, про які він навіть не здогадувався» (с. 354).

Справжнім відкриттям дослідниці є її міркування про звабу надією (виділено автором - Т.Д.) як визначальний чинник згубного кроку і М.Грушевського, й усіх інших поворотівців. Це зумисне позбавлене чіткого смислу словосполучення передбачає багато тлумачень того непевного стану людської душі, коли над усе хочеться сподіватися на сприятливе розв'язання конфлікту, навіть тоді, коли жодних більш-менш прийнятних підстав для оптимізму немає. Як і будь-які реальні політики, українські діячі не могли не бачити, що теорія і практика більшовизму не відповідає інтересам української нації, але так хотілося вірити в протилежне, сподіватися на чудо. ЗВАБА НАДІСЮ - це пересторога сучасній державницькій еліті та її інтелектуалам. У нас не дуже-то люблять прислухатися до таких речей, посилаючись на те, що вже все знають, але перестороги ніколи не буває забагато, особливо, коли натовп, очолюваний сліпими провідниками, знову суне до того ж самого провалля... Без будь-якої афектації, за допомогою лише наукового інструментарію історик з позицій сучасності ґрунтовно проаналізувала явища поворотівства та радянофільства, показала їхню потенційну небезпеку для українського руху.

Багато уваги приділено в монографії і з'ясуванню різних аспектів ставлення європейських країн та Туреччини до потреб української політичної еміграції. Найбільше місця відведено (і це цілком відповідає історичним реаліям) розкриттю позицій урядів Польщі та Чехословаччини у справі забезпечення правого статусу та сприяння соціальній адаптації українців. Доречно зауважити, що В.Піскун пише про непрості колізії з виключною тактовністю та розумінням труднощів урядів іноземних держав: це були або шойно проголошені держави (Польща, Чехословаччина, Королівство Сербів, Хорватів і Словенія), або переможені у Першій світовій війні (Німеччина, Австрійська республіка, Туреччина), дві останні, як відомо, болісно переживали втрату свого імперського статусу. Зрештою, дослідниця дотримується того зваженого принципу, що уряд кожної держави має зобов'язання і відповідає за свої дії перед власними громадянами. Відтак правлячим колам країн поселення не можна виставляти особливих претензій щодо їхнього не завжди доброзичливого ставлення до політичних емігрантів, навіть при тому, що в деяких випадках останніх трактували як біженців, визнавали складовою частиною російського загалу тощо. Горе переможеним - краще й лаконічніше за стародавніх римлян не скажеш.

Тема поразки у революції та її численних наслідків буквально пронизує все дослідження. Від перших рядків: «У карколомних подіях 1917-1923 рр. українська державно-політична еліта прогала більш змобілізованим елітам сусідніх держав» (с. 9) до висновків: «Військова й ідеологічна поразка українських сил в Україні дала разом з тим поштовх до національного самоаналізу, до пошуку нових шляхів та засобів у визвольній боротьбі» (с. 562) вона проходить червоною лінією крізь усю роботу і створює той вагомий контекст, поза яким не можна виявити сутність авторської концепції та збагнути її підходи до з'ясування проблеми. Здатність представників революційного проводу до рішучих дій проявилася не тільки у часи перемог, тому автор слушно підкреслює: «Україна революційна мала різних лідерів, оцінки їхньої діяльності суспільством залежали не тільки від наслідків політичної боротьби в середині країни, а й від способів особистого поводження, уміння діяти в скрутний для держави час» (с. 371). Долі людей тісно пов'язують історію визвольних змагань й історію політичної еміграції в нерозривне ціле унікального явища. Відтак, якщо тема Української революції фактично не побутувала в світогляді українського радянського суспільства або ж трактувалася як щось вороже й негідне, то вона залишалася живою, постійно присутньою і актуальною в духовному житті діаспори.

Якісна і високофахова в цілому робота не позбавлена і деяких недоліків. Так, важко пояснити відсутність аналізу такого перспективного напрямку українського емігрантського загалу, як інтегральний націоналізм. Хоча автор і зробила аналіз поглядів Д.Донцова (с. 444 - 447), проте проігнорувала практичні заходи у напрямку реалізації

його ідей. Хоча в цілому процес оформлення ОУН завершився, як відомо, наприкінці 20-х рр. ХХ ст., але ж уся підготовча робота припадає якраз на те десятиліття, коли українські політемігранти перебували в стані болісних пошуків виходу з глухого кута, куди загнала їх немилосердна історія. Думається, що й Є.Коновалець міг би посісти місце серед визначних діячів еміграції, не тільки як автор цікавих мемуарів. До даного дослідження, з огляду на те, що сюжетні лінії охоплюють чимало країн світу, було б дуже доречним додати географічний покажчик. Подекуди в тексті зустрічаються повтори. Так, біографічні дані О.Андрієвського викладено двічі - на с. 391 та 396 - 397.

Проте ці зауваження ні в якому разі не применшують академічне та практичне значення дослідження В.Піскун. Її монографія відповідає всім вимогам, які висуваються до наукових робіт з історії і, безумовно, буде помічена та відзначена в колах науковців, викладачів гуманітарних та суспільних дисциплін.

Насамкінець хотілося б ще раз наголосити на одному аспекті нового дослідження про долю та політичний вибір української діаспори. Варто знову і знову звертатися до вузлових моментів порівняно недавнього минулого, щоб накопичувалася в суспільстві критична маса негативного ставлення до позірно легких та простих шляхів розв'язання злободенних питань сучасності. Долі численних діячів Української революції, так переконливо й історично достовірно відтворені у книжці В.Піскун, можуть багато чого навчити вдумливого читача, стати своєрідною лоцією у розбурханому морі політичного життя сучасної України.

** Тут і далі посилання на монографію В.Піскун.*

**Борис Апрощенко,
Володимир Коваленко**

ІСТОРІЯ МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ ПИШЕТЬСЯ ВЖЕ ЗАРАЗ

Рецензія на монографію Бородіна Є. І. Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991 - 2004 рр.) - Дніпропетровськ: Герда, 2006. - 472 с.

Ми звикли до того, що історія - це щось далеке від нас і нашого часу, що її творили і про неї писали наші батьки і діди. Але це не так. Історія - це не тільки вчорашній день, а й мить, хвилинка, година, яку ми щойно прожили. Історію ми творимо зараз, вона твориться навіть тоді, коли пишуться ці рядки.

Що саме спонукало на такі роздуми? Сучасне покоління українців, яким пощастило жити і працювати в ці роки, чомусь не завжди розуміє, настільки в історичний час ми народилися на світ. На карті Європи виникла нова Українська держава, формується її внутрішня й зовнішня політика, багато людей у світі вперше у своєму житті побачили красиву й мелодійну назву «Україна» на карті світу. Про цей час, суперечливий і драматичний, сповнений великими здобутками й прорахунками, який за своєю важливістю для наступних поколінь українців є великим, важливим і цікавим, писатимуть майбутні історики та суспільствознавці. А самі дискусії з розвитку Української держави, створеної 1991 року, нічим не поступатимуться сучасним дискусіям навколо Київської Русі, держави Богдана Хмельницького, Центральної Ради чи Української держави гетьмана П. Скоропадського.

Вочевидь, передбачаючи важливість подій, що зараз відбуваються і є сучасними нам, історики не втрачають марно час, а сміливо беруться за дослідження того, що відбувається навколо. Особливо цікавими виявляються історичні дослідження, написані самими учасниками сучасного політичного буття незалежної України. І не важливо, чи стояла людина біля керма держави, працювала в гирлі прийняття важливих державних рішень, чи брала участь у державному житті країни на регіональному рівні.